

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 81-119+82-21

В.Г. НИКОНОВА,
*доктор філологічних наук,
зав. кафедри англійської філології факультету перекладачів
Київського національного лінгвістичного університету*

РЕКОНСТРУКЦІЯ КАРТИНИ СВІТУ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ: ЕТАПИ І ПРОЦЕДУРИ

У статті розглянуто проблему реконструкції картини світу на прикладі трагедій Шекспіра, описано лінгвокогнітивні процедури моделювання трагедійної картини світу, охарактеризовано основні компоненти моделі трагічного в поетиці Шекспіра.

Ключові слова: картина світу, трагедійна картина світу, поетико-когнітивний підхід, контексти трагічного.

Проблема людини і мови набуває останнім часом усе більшої актуальності у зв'язку з вирішенням значної кількості теоретичних і прикладних завдань. До перших належить розробка методології лінгвістичного дослідження, співвідношення загальнолінгвістичних категорій і категорій мислення. Прикладні завдання визначаються вивченням способів вираження в мові позамовної дійсності, принципів реконструкції світорозуміння художника слова й експлікації концептуального змісту його творів, що стає можливим у зв'язку з поширенням у когнітивних дослідженнях художньої семантики ідеї когнітивізму про існування концептуальної картини світу як системи знань окремого індивіда та її вираження через внутрішній лексикон у мовній картині світу (О.С. Кубрякова, Б.О. Серебренников, В.М. Телія, Ю.Д. Апресян). У ракурсі когнітивно-дискурсивної парадигми відкрилися нові перспективи осмислення і творів Шекспіра, зокрема природи трагічного в його драмах.

Мета цієї статті – розглянути проблему реконструкції картини світу, якою вона постає в шекспірівських трагедіях, і описати лінгвокогнітивні процедури моделювання трагедійної картини світу як спосіб реконструкції поетичного світобачення в п'єсах Шекспіра. Зазначена мета зумовлює вирішення таких завдань: 1) показати специфіку трагедійної картини світу й охарактеризувати основні компоненти моделі трагічного в поетиці Шекспіра; 2) розкрити процедури поетико-когнітивного аналізу трагедійної картини світу на прикладі фрагмента з трагедії В. Шекспіра «Макбет».

Поняття «картина світу», що належить нині до фундаментальних наукових понять як у філософії (Г.А. Брутян, Р.І. Павльоніс та ін.), так і в лінгвістиці (Ю.М. Караулов, Г.В. Колшанський, В.І. Постовалова, Б.О. Серебренников, О.С. Кубрякова, В.М. Телія та ін.), виражає найсуттєвіші характеристики людини, її буття, її взаємозв'язки з позамовною дійсністю. Скільки є «світів», тобто форм матерії в земному і космічному просторі, стільки є і картин світу. Ситуація плюралізму картин світу (художніх світобачень) існує й у мистецтві.

Поділ драматургії як специфічного виду мистецтва на три жанри в їх історичному розвитку – драму, комедію, трагедію – зумовлює виділення різновидів художньої картини світу залежно від жанрової специфіки драматургічних текстів. Так, картина світу в трагедії вва-

жається **трагедійною картиною світу** [7]. Оскільки текст трагедії – це багатоаспектний феномен, у якому виділяються різні аспекти дослідження як лінгвістичного, так і літературознавчого планів, трагедійна картина світу, якою вона постає, наприклад, у п'єсах Шекспіра, є сукупністю *мовних* і *ментальних* структур художнього світу письменника як результат складного процесу індивідуально-авторської інтерпретації дійсного світу, зумовленого історичними та культурними традиціями епохи Ренесансу, а також вимогами жанру трагедії. Матеріальним вираженням трагедійної картини світу є трагедії Шекспіра, їхній єдиний текстовий простір, тому трагедійна картина світу реконструюється на мовному матеріалі цих творів, але сама по собі мова не створює концептуальної картини, вона формується письменником залежно від його індивідуального світовідчуття та суб'єктивного осмислення дійсності. Трагедійна картина світу, таким чином, уявляється як багаторівнева структура, складниками якої є жанровий, текстовий, мовний і концептуальний рівні.

Така багатоаспектність трагедійної картини світу в поетиці Шекспіра потребує різнобічного філологічного аналізу авторського тексту, який би поєднував лінгвістичні методи, що охоплюють усі рівні аналізу самого художнього тексту, з літературознавчими, які пов'язані з виходом за межі тексту у сферу філософії, історії, естетики. Оскільки аналіз трагедійної картини світу є неможливим без досліджень з психології та психоаналізу, із соціології та етнології, з філософії та історії, з лінгвістики та риторики, пропонуємо комплексний **поетико-когнітивний** підхід до аналізу авторського тексту [6], тому що поетика співвідноситься з кожною із цих дисциплін. Основою такого підходу є положення лінгвопоетики, що інтегрують різні методика літературознавчого й лінгвістичного аналізів художнього тексту, переломлені крізь призму когнітивної парадигми.

Поетико-когнітивний підхід передбачає проведення дослідження у двох різноспрямованих напрямках: перший, **жанр – текст – мова**, на якому розглядаються особливості трагедійної картини світу на жанровому, текстовому і мовному рівнях, і другий, **концепт – концептуальна схема – смисл**, що ставить за мету виявлення концептуальних пріоритетів письменника і веде до глибшого розуміння твору і позиції автора.

Жанровий аспект трагедійної картини світу визначається поетикою англійського Відродження (А.А. Анікст, Р.М. Самарін); колективною етнічною свідомістю людей в елізаветинській Англії, що зумовила характер світорозуміння Шекспіра (Л.Є. Пінський, М.В. Урнов); специфікою жанру драми XVI–XVII ст. (В.М. Волькенштейн, М.М. Морозов, В.Є. Халізеєв); тими літературними напрямками (класицизм, романтизм, маньєризм, бароко), які синтезовано у творчості Шекспіра (А.А. Анікст, А.М. Горбунов, О.О. Смирнов); характером шекспірівських трагедій (Ф.Е. Холлідей, Ю.Ф. Шведов), у яких відображено сприйняття гуманістами цілісності світу, де жахливе сусидить із смішним (Ю. Гінзбург, М. Мінков).

Текстовий аспект трагедійної картини світу – це її реалізація у ключових фрагментах тексту трагедій – **контекстах трагічного**. Їх виділення зумовлено як змістовими (наявність теми контексту), так і формальним (обсяг контексту) показниками. За своїм змістом такі контексти відображають драматично напружені ситуації, які становлять основні етапи розвитку центрального конфлікту трагедії. За своїм обсягом контексти трагічного дорівнюють монологам чи діалогам. Прикладом такого контексту може слугувати відомий монолог Гамлета *To be or not to be – that is the question*, оскільки в ньому розкривається одна тема: розчарований у житті, що втратило для нього всі юнацькі ілюзії й ідеали, Гамлет задумується про даремність людського існування, шукає заспокоєння у смерті.

У результаті інформаційного стиснення контекстів трагічного [4] виявляються **тематичні лінії**, в яких сконцентровано найважливішу концептуальну інформацію. Тематичні лінії мають різні схеми розвитку. Так, у монолозі Гамлета перетинаються три тематичні лінії: «життя як ворожа людині сила», «смерть як спокійний сон», «страх людей перед тим, що буде після смерті, як причина того, що люди не квапляться покінчити з життям».

Мовний аспект трагедійної картини світу – це її вираження засобами мовної (слова і фразеологічні одиниці) і мовленнєвої (вільні словосполучення і речення) репрезентації тематичних ліній у контекстах трагічного. Серед них є експресивно-емотивні й образні звороти, що вже існували в англійській мові того часу [2], а також авторські метафори – «шекспіризми». В їхній семантичній структурі домінує конотативний аспект значення з негативною оцінкою [5], актуалізація якої посилює драматичне напруження ситуації, викликає у читача почуття співпереживання героєві в його боротьбі зі злом.

Серед мовних / мовленнєвих засобів концептуально значущим є поняттєве ядро тематичної лінії контексту трагічного – **тематична домінанта** (слово, словосполучення чи речення), яка позначається **тематичним словом** [1]. Так, у монолозі Гамлета першою тематичною домінантою є *To be, or not to be – that is the question*, тематичним словом в її складі – дієслово *to be*, яке синонімічно пов'язане зі словом *to live*, що є однокореневим зі словом *life* «життя» як імовірним найменуванням тематичної домінанти – «життя». Семантично співвіднесені з тематичною домінантою елементи контексту, які разом з нею розкривають його тему (підтему), називаємо **смысловими релятами** (термін «релят» запозичено Дж.А. Міллером [3] із середньовічної логіки для позначення у складі концептуальної метафоричної моделі концепту, який співвідноситься з концептом-референтом). Кожна тематична лінія містить одну тематичну домінанту і один чи кілька смыслових релятів.

Концептуальний аспект трагедійної картини світу репрезентовано сукупністю художніх концептів трагічного (далі ХКТ) як згустків культури, системна взаємодія яких формує концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра. Таким чином, концептуальний простір трагічного є не тільки одним з аспектів трагедійної картини світу, а й найвищим рівнем абстракції в її ієрархічній структурі, який базується на трьох попередніх.

Процес реконструкції трагедійної картини світу відображено у **моделі трагічного** (рис. 1), яка складається з п'ятих модулів, послідовно пов'язаних між собою: **фонового** (вплив широкого соціально-історичного і культурного контексту, в якому творив Шекспір, на його індивідуально-авторське світобачення), **жанрового** (зумовленість способу зображення дійсності в п'єсах Шекспіра жанровою своєрідністю трагедій), **текстового** (текстова реалізація трагедійної картини світу, викликана структурною будовою шекспірівських драм), **мовного** (мовні засоби реалізації трагедійної картини світу) і **концептуального** (втілення проявів свідомості Шекспіра в художніх концептах, їх взаємодія в концептуальному просторі трагічного).

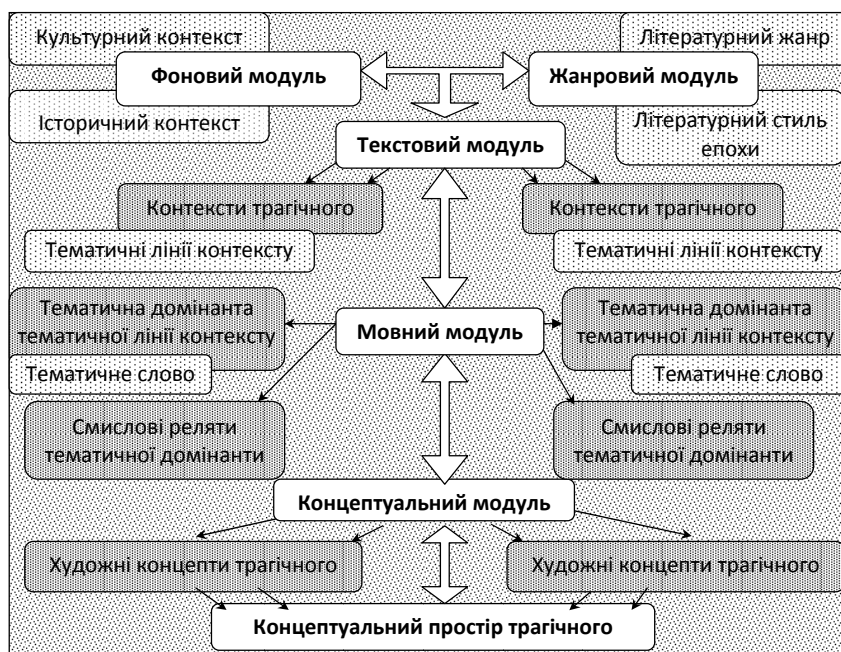

Рис. 1. Модель трагічного в поезії Шекспіра

Алгоритм аналізу трагедійної картини світу на фоновому, жанровому, текстовому, мовному та концептуальному рівнях складається із семи кроків.

1. Виокремлення у трагедіях Шекспіра ключових фрагментів – **контекстів трагічного**. Наприклад, фрагмент із трагедії «Макбет», де йдеться про те, що Макбету повідом-

ляють про смерть його дружини, репрезентує контекст трагічного завдяки тому, що в ньому відображено крах надій і життєвих ідеалів героя: «SEYTON. *The Queen, my lord, is dead. / MACBETH. She should have died hereafter; / There would have been a time for such a word. / (1) Tomorrow, and tomorrow, and tomorrow / Creeps in this petty pace from day to day / To the last syllable of recorded time; / And (2) all our yesterdays have lighted fools / The way to dusty death. (3) Out, out, brief candle! / (4) *Life's but a walking shadow*, (5) a poor player / That struts and frets his hour upon the stage / And then is heard no more. (6) It is a tale / Told by an idiot, (7) full of sound and fury, / Signifying nothing» (у пер. Б.Тена: «Завтра, завтра, завтра. / А дні дрібними кроками повзуть / Аж до останньої життя сторінки. / Всі «вчора» лиш освітлювали шлях / До тліну смерті. Гасни ж, куца свічко! / Життя – рухлива тінь, актор на сцені. / Пограв, побігав, погаласував / Свою часину – та й пропав. Воно – / Це дурня казка, вся зі слів гучних / І геть безглузда»).*

2. Виявлення **тематичних ліній**, що втілюють підтеми контексту трагічного. Наведений монолог демонструє, що після трагічної звістки внутрішня боротьба між упевненістю Макбета у своїй непереможності і злочинною совістю досягає свого апогею: він усвідомлює всю безглуздість своїх честолюбних прагнень і розуміє неминучість розплати за скоєні злочини. Підтемами цього контексту є (1) швидкоплинність і (4) даремність, безглуздість людського існування.

3. Аналіз засобів мовної репрезентації тематичних ліній у контексті трагічного. Такими засобами в наведеному контексті є сім авторських поетичних метафор (позначені цифрами).

4. Виділення серед мовних засобів **тематичної домінанти**, компонент якої (**тематичне слово**) може бути використаний як її найменування. Тематичною домінантою в цьому контексті вважаємо фразу *life's but a walking shadow* (4), тому що в її складі є тематичне слово *life* як імовірне найменування домінанти контексту – «життя».

5. **Ідентифікація художнього концепту трагічного** (ЖИТТЯ в наведеному прикладі) на основі тематичного слова (*life*) як найменування тематичної домінанти (далі НТД), яке використовується для мовного позначення художнього концепту трагічного (ХКТ): тематичне слово → НТД → мовне позначення ХКТ.

Найменування художнього концепту може збігатися з тематичним словом (тематичне слово = НТД / ХКТ), як у наведеному прикладі, або не збігатися з ним (зміст контексту = НТД / ХКТ). Наприклад, жодне слово з контексту трагедії «Троїл і Крессіда» не може бути використане як його НТД: «*TROILUS. The Greeks are strong, and skilful to their strength, / Fierce to their skill, and to their fierceness valiant; / But I am weaker than a woman's tear, / Tamer than sleep, fonder than ignorance, / Less valiant than the virgin in the night, / And skillless as unpractis'd infancy*». Проте, оскільки цілком зрозуміло, що йдеться про закоханість Троїла, виявами чого є його фізична слабкість, захопленість, недосвідченість, боягузтво, виправданим є добір слова «кохання» як НТД контексту, хоча воно й не вживається в цьому фрагменті.

6. **Реконструкція концептуальних схем**, що створюють підґрунтя словесних образів (метафори, метонімії, оксиморона), які експлікують ХКТ у тематичних домінантах і смислових релятах у контекстах трагічного. Так, у наведеному прикладі з трагедії «Макбет» конструюємо такі концептуальні метафори: ЖИТТЯ Є ПОДОРОЖ (1), ЖИТТЯ Є ШЛЯХ ДО СМЕРТІ (2), ЖИТТЯ Є КОРОТКА СВІЧКА (3), ЖИТТЯ Є ХОДЯЧА ТІНЬ (4), ЖИТТЯ Є ПОГАНІЙ АКТОР (5), ЖИТТЯ Є БЕЗГЛУЗДА БАЙКА (6), ЖИТТЯ Є КОНТЕЙНЕР ДЛЯ НЕПОТРЕБУ (7).

7. Асоціативне осмислення інформації, яка упредметнена у сконструйованих концептуальних метафорах, з метою **вилучення смислових атрибутів** ХКТ і подання змісту концепту через їх системну взаємодію. Наприклад, у словесному поетичному образі *life's but a walking shadow* Шекспір осмислює абстрактне поняття «життя» крізь призму конкретного об'єкта «тінь», яка асоціюється з чимось беззмістовним, несуттєвим і тому – незначущим, нікчемним. Підставою для цієї асоціації є наявність у семантичній структурі слова *shadow* такого компонента значення, як «a mere semblance, something unsubstantial» (New Webster's Dictionary) «сута подібність, щось несуттєве». Отже, у концептуальній метафорі ЖИТТЯ Є ХОДЯЧА ТІНЬ об'єктивується смисловий атрибут ХКТ ЖИТТЯ **нікчемність**. Систематизація наведених концептуальних метафор розкриває зміст ХКТ ЖИТТЯ, що постає в концептуаль-

ній системі автора як короткочасне (ЖИТТЯ Є ШЛЯХ ДО СМЕРТІ, ЖИТТЯ Є ПОДОРОЖ), швидкоплинне (ЖИТТЯ Є КОРОТКА СВІЧКА, ЖИТТЯ Є ПОГАНІЙ АКТОР), нікчемне (ЖИТТЯ Є ХОДЯЧА ТІНЬ), безглузде (ЖИТТЯ Є БЕЗГЛУЗДА БАЙКА), непотрібне (ЖИТТЯ Є КОНТЕЙНЕР ДЛЯ НЕПОТРЕБУ). Отже, *короткочасність, швидкоплинність, безглуздість, нікчемність, непотрібність* – це смислові атрибути ХКТ ЖИТТЯ, які розкривають його зміст.

Таким чином, реконструкція картини світу, якою вона постає в трагедіях Шекспіра, потребує комплексного поетико-когнітивного підходу до аналізу авторського тексту. Шляхом виявлення жанрової своєрідності трагедій Шекспіра (жанровий аспект) визначаються контексти трагічного; у результаті аналізу текстової реалізації ХКТ (текстовий аспект) виокремлюються тематичні лінії в контексті трагічного; дослідження мовних засобів експлікації ХКТ (мовний аспект) уможливує визначення тематичної домінанти і смислових релятивів як концептуально значущих компонентів контексту трагічного; шляхом аналізу семантики тематичної домінанти виявляється тематичне слово як можливе мовне позначення ХКТ, визначаються способи ідентифікації ХКТ у трагедіях Шекспіра за допомогою мовних структур (концептуальний аспект).

Список використаної літератури

1. Городникова М.Д. Когнитивное моделирование при интерпретации художественного текста / М.Д. Городникова // Когнитивные аспекты лексики (немецкий язык): сб. тр. – Тверь: Тверск. гос. ун-т, 1991. – С. 20–28.
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А.В. Кунин. – М.: Высш. шк., 1986. – 336 с.
3. Миллер Дж.А. Образцы и модели, уподобления и метафоры / Дж.А. Миллер // Теория метафоры: сб. ст. / общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 236–254.
4. Мурзин Л.Н. Текст и его восприятие / Л.Н. Мурзин. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 172 с.
5. Ніконова В.Г. Мовний аспект трагедійної картини світу (на матеріалі творів Шекспіра) / В.Г. Ніконова // Науковий Вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету LINGUAРAХ–VIII: Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. – 2005. – Вип. 11. – С. 68–72.
6. Ніконова В.Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / В.Г. Ніконова. – К.: КНЛУ, 2008. – 558 с.
7. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра / В.Г. Ніконова. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.

В статье рассматривается проблема реконструкции картины мира на материале трагедий Шекспира, описываются лингвокогнитивные процедуры моделирования трагической картины мира, определяются основные компоненты модели трагического в поэтике Шекспира.

Ключевые слова: картина мира, трагическая картина мира, поэтико-когнитивный подход, контексты трагического.

The problem of reconstruction of the world picture in Shakespeare's tragedies is investigated in this paper. The description of linguistic and cognitive procedures of the tragic world picture modeling is given. The main components of the model of the tragic in Shakespeare's poetics are analyzed.

Key words: picture of the world, the tragic picture of the world, poetic and cognitive approach, the contexts of the tragic.

Надійшло до редакції 12.07.2011.